

350 éves a berlini Porosz Állami Könyvtár

Idén ünnepi megalapításának három és fél évszázados évfordulóját a berlini Porosz Állam Könyvtár, amely egy barokk választófejedelmi könyvtárból nőtte ki magát Németország, illetve a német lakta területek legnagyobb általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárává. Más jelentős németországi könyvtárakkal együtt alkotja a német „virtuális” nemzeti könyvtárat. Számos nemzeti és nemzetközi szakértői csoport tagja, ezáltal aktív részese a könyvtártudomány fejlesztésének – nemcsak német viszonylatban, hanem nemzetközi szinten is az elsőrangú tudományos könyvtárak között emlegetik.

Története

Megalapításának időpontja 1661-re datálható, amikor I. Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelemként emlegetett brandenburgi választófejedelem és porosz herceg magánkönyvtárát hozzáférhetővé tette a nyilvánosság számára. Értékes gyűjteménye százhusz éven át saját kastélyának egyik szárnyában foglalt helyet, ahol a használat ugyan a kornak megfelelő korlátozással történt, de mégsem kizárólagosan reprezentációs célokat szolgált. Ráadásul komoly anyagi befektetéssel (évi 325 tallérral) folyamatosan gyarapították a gyűjteményt.

A könyvbeszerzést tekintve a könyvtár történetében két nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első a megalapítás évétől számítva 1810-ig tart, amikor még nem igazán beszélhetünk tudatos állománygyarapításról. A könyvtár ebben az időszakban mint választófejedelmi könyvtár, illetve 1701-től mint Királyi Könyvtár (Königliche Bibliothek) működött, és a választófejedelem abszolutikus uralmának következtében a könyvbeszerzés mindig az adott uralkodó személyes érdekeit és érdeklődését tükrözte (pl. kelet-ázsiai különgyűjtemény). A nagy választófejedelem utóda, III. Frigyes (1701-től porosz király), a kultúra fejlesztésének is nagy jelentőséget tulajdonított, szívügyének tekintette a könyvtárat, és már a maga idejében reformokat hozott, például meghosszabbította a nyitvatartási időt, sőt 1699-ben, mint az első porosz uralkodó bevezette a brandenburgi-porosz köteles példányt.

Második szakasznak az 1810-től kezdődő időszakot nevezhetjük, amikor a könyvtár az újonnan alapított Humboldt Egyetemmel együtt a porosz állami igazgatás részévé vált, így függetleníthette magát a helyi uralkodók kénye-kedvétől. Ez egyértelműen pozitívan mutatkozott meg az állománygyarapításban, irányvonalat szabott a beszerzésben, és olyannyira kedvező hatással volt rá, hogy 1810 és 1884 közt már Poroszország vezető könyvtárává vált, sőt 1885-től számítva a XX. század harmincas éveiiig (1918-tól Porosz Állami Könyvtár – Preußische Staatsbib-

liothek) a világ legjelentősebb könyvtárainak egyikeként emlegethetjük. Az egyetlen (megbízható?) kötetkatalógusa, amely a második világháború után előkerült, a régi szakkatalógus (ARK – Alter Realkatalog), még ma is sokkal több egy könyvtár állományának leltáránál. Az 1945-ig megjelent régi nyomtatványok, könyvritkaságok, művészi igénnyel nyomtatott könyvek bibliográfiájának számít.

Sajnálatos módon a nemzeti szocializmus, a második világháború időszaka szinte felbecsülhetetlen károkat okozott az akkori Német Birodalom legjelentősebb tudományos könyvtárában. Közel hárommillió állományának nagy része eltűnt, megsemmisült. Egyrészt a németek biztonsági okokból saját maguk telepítették vidékre legféltettebb kincseiket a bombatámadások elől a háború elején, másrészt a Vörös Hadsereg 1945–1946-ban hadizsákmányként hurcolta el könyveit az akkori Szovjetunió területére.

Miután 1941-ben bombatalálat érte Berlinben a könyvtár épületét, megkezdődött a könyvek szisztematikus mentése a súlyosbodó bombatámadások elől. Bombabiztos, tűzbiztos helyet kellett keresni a nagy értékű könyveknek, ennek következtében az állomány szétszóródott az egész Német Birodalom területén – a Sváb tartománytól kezdve egészen Kelet-Poroszország legkeletibb csücskéig. A kitelepítés színhelyétl vidéken lévő elhagyott kastélyok, kolostorok, bezárt bányaművek szolgáltak. A kimenekített anyag között volt pl. a reformáció időszakát feltáró Luther-gyűjtemény, a kódexek és hagyatékok, a német szellemi élet kiválóságainak – többek közt Fichtének, Fontanenak, Mommsennek – a kéziratai.

A háború után pedig elkezdődött a győztes nagyhatalmak, történetesen a Szovjetunió bosszúállása, amely a német könyvtárak igencsak tudatos, gondosan megtervezett, óriási mértékű fosztogatásában is megnyilvánult. Tudjuk, hogy Hitler célja nemcsak a katonai győzelem volt, hanem azon túl a legyőzött népek megalázása, identitásuk megtörése, kulturális értékeinek elrablása, megsemmisítése. Ennek analógiájára a győztesek nem teljesen logikátlanul meg akarták törni a német nemzeti büszkeséget, az egyetemes német kultúrát és megfosztották őket dokumentumaiktól. A „trófeává vált könyveknek” szakmai szemmel nézett igen szomorú, hosszas és bonyolult történetét össznémet viszonylatban olvashatjuk a Könyvtári Figyelő 2008. 1. számában, Katsányi Sándor tollából.

A Porosz Állami Könyvtárra röviden az érvényes, hogy az állomány a háború után csak részben tért vissza Berlinbe: a kezdetekben 900 000 kötet Kelet-Berlinbe, és a nyugati részbe a marburgi gyűjtőhelyről közel másfél millió. A vissza nem tért könyvtári anyag közül majdnem négyszázezer megsemmisült, kb. háromszázezer pedig eltűntnek nyilvánított. A megtépzott gyűjtemény egy része ma is megtalálható a volt Szovjetunió és Lengyelország területén.

Köztudott, hogy Lengyelország számos egyetemi könyvtárában fellelhetőek a volt Porosz Állami Könyvtár állományának legértékesebb kincsei – ide sorolhatók Schiller, Heine, Bach és Mozart kéziratai. Legismertebb lelőhelyük a Krakói Egyetemi Könyvtár „Berlinka” nevű gyűjteménye, amely a legértékesebb anyagot őrizi.

Az irdatlan könyvpusztítás felbecsülhetetlen károkat okozott, az együvé tarozó gyűjtemények szétszakadoztak, sokszor torzoként állanak mind a Porosz Állami Könyvtár polcain, mind Kelet-Európa valamelyik könyvtárában. Érzékletes példaként említem Beethoven VIII. szimfóniájának zenei kéziratát, amelynek első, második és negyedik része Berlinben van, a harmadik része Krakóban lelhető fel.

A kapituláció idején a bombatámadások következtében romokban hevert a Porosz Állami Könyvtár klasszikus épülete az Unter den Linden 8. szám alatt, sőt az azt föntartó porosz állam is hivatalosan megszűnt létezni 1947-ben.

A négy győztes nagyhatalom felosztotta a volt Német Birodalmat – a volt Porosz Állami Könyvtárnak két utóintézete jött létre. A keleti részen a félig-meddig helyreállított történelmi épületben 1990-ig tovább működött az eredeti Porosz Állami Könyvtár „DSB – Deutsche Staatsbibliothek in Berlin” név alatt, illetve a nyugati részen az újonnan épített, 1978-ban megnyitott Staatsbibliothek Preussische Kulturbesitz. Ez utóbbi magját a volt Német Birodalom nyugati részéből (Marburgból és Tübingenből) Berlinbe visszakerült porosz állomány képezte. A nyugati győztes hatalmak nem voltak hajlandók visszaszolgáltatni Kelet-Berlinbe a volt Német Birodalom nyugati részébe menekített könyveket.

Az újraegyesítésnek köszönhetően az állomány egyesítésére is sor került, 1990 óta két épületben elhelyezett egy könyvtárról beszélünk. A porosz kulturális hagyaték értékét, annak az utókorra való átmentését tekintve ez nagyon fontos lépés volt, hiszen a háború utáni több évtizedig tartó keleti, illetve nyugati részre osztottság – a háborús veszteségeken túl – a könyvtárat szinte megbénította a fejlődésben. Még ma is komoly feladat a háború okozta károk helyrehozatala és a főlzárkózás a modern szolgáltatásokhoz.

Logisztikai szempontból sem egyszerű a két épületben elhelyezkedő könyvtár zökkenőmentes, párhuzamos működtetése. A újraegyesítés időszakában ugyan felmerült egy új épület építése a mindkét részben továbbfejlesztett, felduzzadt állomány részére, de leginkább műemlékvédelmi okoknál fogva hamarosan el kellett vetni a gondolatot, ugyanis a mai Porosz Állami Könyvtár mindkét épülete műemlékvédelem alatt áll. Az Unter den Linden 8. szám alatt álló klasszikus épületet Nagy Frigyes egyik kedvenc építésze, Ernst von Ihne alkotta 1903 és 1914 közt. A Potsdamer Straße-i épület viszont a modern idők egyik német sztárépítészének, Hans Scharounnak tervei alapján készült 1967 és 1978 között.

A könyvtár gyűjteménye

A Porosz Állami Könyvtár nemcsak Németország, hanem a németlakta területek legnagyobb általános gyűjtőkörű tudományos könyvtára, amelynek állománya a világ elsőrangú könyvtárainak analógiájára törzsgyűjteményből és különgyűjteményekből tevődik össze; nyomtatott dokumentumainak száma eléri a 11 milliót.

A törzsgyűjtemény az ún. modern nyomtatványokat foglalja magába 1945-tel kezdődő megjelenési évvel, számos nyelven, minden földrészről, a tudomány összes szakterületéről. Állománygyarapításában súlyt leginkább mégis a társadalmi és szellemtudományokra fektet.

Külonggyűjteményei nagy jelentőséggel bírnak, mind a nemzeti kulturális kincs-ként, mind a világörökség részeként.

Kézirattár (Handschriftenabteilung)

A megalapítás időpontjától a gyűjtemény alapját képezi. Már az első könyvtáros, Johann Raue (1610–1679) 1668-ban összeállította a kéziratok katalógusát

„Catalogus Manuscriptorum” cím alatt. Az időközben terjedelmessé vált állomány magába foglalta a Nyugat kultúrájának írásos dokumentumait – középf- és újkori kéziratokat, kéziratot hagyatékokat, autográfokat, ősnymtatványokat, egyleveles nyomtatványokat, színházi lapokat, portrégyűjteményt és ex libris kollekciót. (A zenei kéziratokat az 1825-ben megalapított zenei részleg (Musikabteilung), valamint a keletről származó kéziratokat a Keleti Gyűjtemény (Orientabteilung) birtokolja.)

Történelmi nyomtatványok részlege (Abteilung Historische Drucke)

A régi és ritka nyomtatványokat foglalja magába; könyvtári egységeinek száma kb. hárommillióra becsülhető. Számos munkát vállal magára országos szinten, mint például a Könyvkötések Adatbankjának (Einbanddatenbank) koordinálását, amely nagy értékű kutatási eszköz, a könyvkötések precíz leírásán túl képanyagot is szolgáltat. Az utóbbi években fő feladatainak egyike több projekten belül a nemzeti szocializmus időszakában a könyvtárba beérkezett könyvek származási helyének felülvizsgálata – leginkább a hadiszákmány gyanúja alá került köteteket veszik nagytító alá. Az egyik ilyen projekt a „Transparenz schaffen” („Tisztázás”), amely 11 000 különösen gyanús eredetű, 1933 és 1950 között beszerzett kötetet vizsgál át tüzetesen.

Térképtár (Kartenabteilung)

Állománya: 1,1 millió térkép, földgömbök, itt található a világ legnagyobb méretű atlasza is.

Zenetár (Musikabteilung)

A maga 66 700 zenei partitúrájával birtokolja többek közt J. S. Bach kéziratot partitúráinak nyolcvan százalékát, a világ legnagyobb Mozart-gyűjteményét, Beethoven IV., V., VIII. és IX. szimfóniáját.

Újságok részlege (Zeitungsabteilung)

Tartalma 24 500 nyomtatott újság és folyóirat, valamint 16 400 elektronikus formában tárolt periodika.

Keleti részleg (Orientabteilung)

Közel 42 ezer, Keletről származó kéziratot mondhat magáénak, közülük az egyik legértékesebb darabja a világ legnagyobb méretű héber pergamen bibliája és a héber Tóratekercs.

Kelet-Európa részlege (Osteuropaabteilung)

A maga egymillió állományával egyike lehet a legérdekesebbeknek. Az új beszerzések révén évente megközelítőleg tízezer kötettel bővül az állománya. Húsz eredeti nyelven gyűjti a tágan értelmezett kelet-európai irodalmat (például Finnország, a balti államok, Ciprus, Görögország is ide értendő), illetve a róluk szóló irodalmat nyugat-európai, leginkább német, angol, francia nyelven.

Gyűjtőkörének súlypontja a szlavisztika, mégpedig a Német Kutató Közösség által támogatott országos szintű irodalommal való ellátás keretében, annak anyagi támogatásával.

A gyűjtemény jelentős magyar anyaggal is rendelkezik, mégis a hungarológia, illetve Magyarországgal kapcsolatos szakirodalom 1951-től kezdődően Göttingenben van az adott DFG-programon belül. Azonban Berlinben is hozzá lehet jutni jelentős magyar irodalomhoz a Humboldt Egyetem, illetve a Collegium Hungaricum könyvtárában.

A Porosz Állami Könyvtár mint a virtuális német nemzeti könyvtár része

Német nemzeti könyvtár? Poprády Géza a *Nemzeti könyvtárak a nagyvilágban* című cikkében megemlíti: „*Németország pedig külön történet*”. Természetesen igaza van, hisz' Németország szövetségi államszerkezeten alapuló könyvtári rendszere eddig nem tette lehetővé, hogy az általános gyakorlatnak megfelelő nemzeti könyvtára legyen.

Ugyan 1990-ben létrejött a Die Deutsche Bibliothek, az 1913-ban alapított lipcei Deutsche Bücherei és az 1947-ben alapított Deutsche Bibliothek egyesítésével, de ez korántsem jelenti, hogy ez lenne Németország nemzeti könyvtára. Szakmai körökben érthetetlen ennek a két könyvtárnak a nemzeti könyvtári rangra való emelése, sőt leginkább meglepő, hisz a német történelmi fejlődés ezen a szinten is többszintű, többvágányú fejlődést mutat.

1. A szakirodalommal való országos szintű ellátás a Német Kutatói Közösség programjának keretében, annak anyagi támogatásával történik. A Német Kutatói Közösség a német tudomány központi, önkormányzatisággal rendelkező szervezete, amelyet a németországi egyetemek és nyílt finanszírozású kutatóintézetek kutatásainak támogatására hoztak létre a második világháború utáni újjáépítési időszakban. Programja szerint kiegészítő támogatást nyújtott azoknak a jelentős tudományos, leginkább egyetemi könyvtáraknak, amelyek hajlandók voltak bizonyos szakterületeken kötelezettséget vállalni az országos szintű információellátásban, könyvtárközi kölcsönzésben. (A szakterületeket mintegy húsz egyetemi könyvtár között osztották fel, általában az oktatás súlypontjaival összhangban.) Ezek a könyvtárak azóta is kiegészítő finanszírozásban részesülnek a rájuk bízott szakterületeken. Ez a program a különleges gyűjtési területek programja (Sondersammelgebiet – SSG) és magába foglalja az erősen specializált tudományos kutatási anyagok beszerzését – legyen az könyv, folyóirat, elektronikus forrás.
A Porosz Állami Könyvtár hét tudományágban vállalta a szakirodalom teljes igényű gyűjtését: jog, Kelet- és Délkelet-Ázsia, szlavisztika, kartográfia, külföldi hírlapok, topográfia és térképek, parlamenti kiadványok.
2. Nemzeti könyvtári feladatok teljesítését a Die Deutsche Bibliothek közösen vállalja a 450 éves Bajor Állami Könyvtárral és a 350 éves Porosz Állami Könyvtárral, bevonva a három legjelentősebb, nemzeti igényeket kielégítő központi szakkönyvtárat a technika, az orvostudomány és a gazdaságtan területéről. Közösen teljesítik azon feladatok spektrumát, amelyet a klasszikus értelemben vett nemzeti könyvtárak teljesítenek általában, ezért beszélnek Németországban „virtuális”, vagy „megosztott” nemzeti könyvtárról.

A Porosz Állami Könyvtár nemzeti könyvtári feladataiból kiemelem a legfontosabbakat:

Periodika Adatbázis / Időszaki kiadványok adatbázisa
(ZDB = Zeitschiftdatenbank)

Világviszonylatban az egyik legnagyobbnak tudott periodika adatbázis. Felöleli a német és osztrák könyvtárakban nyomtatott és elektronikus formában fellelhető, a világ bármely országában megjelent folyóiratot, hírlapot nyelvi megkülönböztetés és időbeli behatárolás nélkül. Az adatbank több mint másfél millió címleírást (és 9,4 millió állományadatot) tartalmaz. Ennek a bibliográfiai gondozása és továbbfejlesztése a Porosz Állami Könyvtár kezében van. Pontosabban a periodikumok rekordjai itt készülnek, a tagintézmények példány- és állományadataival egészülnek ki. Ez az adatbázis az összes tartományi katalógus számára elérhető, fontos része az OCLC Pica új programjának, az EUCAT-nak.

Testületi nevek adatbázisa (GKD = Gemeinsame Körperschaftsdatei)

A német könyvtárakban a központi katalogizálás nagyon szigorú szabályok alapján történik, legyen az alfabetikus katalogizálás vagy tartalmi feltárás. A címleírásához elengedhetetlen például a személynevek adatbázisa (PND = Personennamendatei) vagy a testületi nevek adatbázisa.

GKD – a testületek besorolási adatainak egységesítése, amelyeket a bibliográfiai tételekhez fűznek hozzá az információszerzés megkönnyítésére.

A könyvtár égisze alá tartozik a német *ISIL-rendszer* gondozása.

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO = International Organization for Standardization) új nemzetközi szabványt állított össze pár évvel ezelőtt a könyvtárközi kapcsolatok könnyítésére. Az ISO 15511:2003 Információ és dokumentáció – Nemzetközi Azonosítási Szabvány Könyvtáraknak és Kapcsolódó Szervezeteknek (International Standard Identifier for Libraries and Related Organisations = ISIL) olyan azonosító kódrendszert kínál, amelyet a könyvtárakon túl valamennyi információs szervezet alkalmazhat, beleértve a múzeumokat, archívumokat, oktatási intézményeket, állami szerveket. Ennek a rendszernek a célja, hogy az eddig használt nemzeti rendszerek felváltásával a világ összes könyvtára és információs szervezete egy azonosítási rendszerhez tartozzon. Használatával gyorsabban elérhetővé válnak az egyes szolgáltatások, dokumentumok – segítségével rengeteg időt lehet megtakarítani.

A kiemelt nemzeti könyvtári feladatokon túl a Porosz Állami Könyvtár számos jelentős projekt koordinálásával, kivitelezésével van megbízva. Megemlítve párat a teljesség igénye nélkül: pl. a Német Kutatási Közösség által támogatott Könyvkötések Adatbankja (Einbandatenbank), a XVI. századi német nyelvterületen kiadott nyomtatványok adatbankja (VD 16 = Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts) – ennek analógiájára éppúgy a XVII., illetve XVIII. századi nyomtatványok adatbankja (VD 17, VD 18) gondozása.

Nemzetközi szinten érdekes lehet az „Europeana 1914–1918” című digitalizálási projekt koordinációja, amelynek célja, hogy a háború kitörésének századik évfordulójára megközelítőleg 400 000, kiemelkedő jelentőségű forrást mutasson be elektronikus formában az első világháború időszakáról.

Az idei, 350 éves évfordulót méltóképpen megünneplik Berlinben – a Porosz Állami Könyvtár szervezte meg június elején a német könyvtárosok 100. kongresszusát (100. Bibliothekartag), a Német Történelmi Múzeum külön időszakos kiállítást rendez a könyvtár legjelentősebb, legértékesebb darabjainak bemutatásával, egész éven át tudományos előadások hallgathatók a könyvtár épületében a könyvtárat érintő, jellemző témákban.

Mindez azt a benyomást kelti, hogy az eddig elmúlt három és fél évszázad mindössze egy mérföldkő a könyvtár fejlődésében, és hagyományait megőrizve, párosítva az új kor kihívásával, meg tudja tartani továbbra is helyét, nevét és rangját a német és a nemzetközi könyvtári világban.

IRODALOM

<http://staatsbibliothek-berlin.de>

BibliotheksMagazin : für Forschung und Kultur. Sonderausgabe Anlässlich des 350. Geburtstags der Staatsbibliothek zu Berlin – SPK

Katsányi Sándor: Tróféává vált könyvek – a Szovjetunióba vitt német könyvtári gyűjtemények története. = Könyvtári Figyelő, 2008, 1. sz. 75–90. p.

Poprády Géza: Nemzeti könyvtárak a nagyvilágban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2002. 7. sz. 19–27. p.

Fontius, Julia